Page No.
Date :

Name : Payan Manji Bhima

Roll no : 167

Subject :- COC Course B & F

Paper Name : COC Course B&F

PRN No :- COC2025167

Paper Code :- MJ - BAF - 101

નામ: ચાવડા મનજી ભીમા
સહી: M.B.Paywan

(1) આર.બી.આઈની નાણાંકીય નીતિ વિસ્તૃત રીતે સમજાવો.

ઉત્તર:

* પ્રસ્તાવના

રિઝર્વ બેંક ~~ઓફ~~ ઓફ ઇન્ડિયા ભારતનું કેન્દ્રીય બેંક છે, જે 1935 માં સ્થાપિત થયું હતું. તેનું મુખ્ય કાર્ય ભારતની આર્થિક રીતે સ્થિરતા જાળવવાનું છે, જેમાં નાણાકીય નીતિ એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. નાણાંકીય નીતિ દ્વારા RBI આર્થિક વૃદ્ધિ, મોંઘવારી ના નિયંત્રણ, રોજગારી અને નાણાકીય ક્ષેત્રની સ્થિરતા પર અસર કરે છે. આ નીતિને RBI ની મોનેટરી પોલિસી કમિટી (MPC) દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે, જે 2016 માં સ્થાપિત છે અને તેમાં 6 સભ્યો હોય છે.

* નાણાકીય નીતિ શું છે?

નાણાંકીય નીતિ એ એક એવા સાધનોનો સમૂહ છે જેનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રની મધ્યસ્થ બેંક દ્વારા એકંદર નાણાં પુરવઠાને નિયંત્રિત કરવા અને આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવે છે.

* નાણાકીય નીતિના પ્રકારો :-

નાણાકીય નીતિના પ્રકારો 3 છે.

(1) વિસ્તારવાદી નાણાકીય નીતિ
(2) સંકોચવાદી નાણાકીય નીતિ
(3) તટસ્થ નાણાકીય નીતિ

નામ: ચાવડા મનોજ ભીમા
સહી: M.D.Payvan

આ ત્રણેય નાણાકીય નીતિઓના પ્રકારો દેશના આંતરિક અર્થતંત્ર ઉપર અને અન્ય દેશો સાથેના આર્થિક વેપાર ઉપર અલગ-અલગ અસરો ઉત્પન્ન કરે છે.

(1). વિસ્તારવાદી નાણાકીય નીતિ

"પૈસા વધારો, વ્યાજ ઘટાડો, અર્થતંત્ર ચલાવો."

"લક્ષણ"	"વર્ણન"
ઉદ્દેશ	આર્થિક વૃદ્ધિ વધારવી, બેરોજગારી ઘટાડવી, મંદી દૂર કરવી
સાધનોનો ઉપયોગ	• રિપોરેટ ઘટાડો • CRR/SLR ઘટાડો • OMO દ્વારા બોન્ડસ ખરીદી • રિવર્સ રિપો ઘટાડો
અસર	• લોન સસ્તી → રોકાણ ↑ • ખર્ચ વધે → ઉદ્યોગો ચાલે • GDP વૃદ્ધિ
જોખમ	મોંઘવારી વધી શકે
ઉદાહરણ	COVID-19 માં રિપો રેટ 4.00% સુધી ઘટાડ્યો, CRR 3% કર્યો → ₹ 10 લાખ કરોડની લિક્વિડિટી ઉમેરાઈ

2. સંકોચવાહી નાણાકીય નીતિ

"પૈસા ઘટાડો, વ્યાજ વધારો, મોંઘવારી રોકો."

"લક્ષણ"	"વર્ણન"
ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી નિયંત્રણ, અર્થતંત્રને "ઓવરહીટ" થવાથી બચાવવું
સાધનોનો ઉપયોગ	• રિપો રેટ વધારો, • CRR/SLR વધારો, • OMO દ્વારા બોન્ડ્સ વેચાણ • રિવર્સ રિપો વધારો
અસર	• લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે • ક્રેડિટ ઘટે → માંગ ઘટે • મોંઘવારી↓
જોખમ	વૃદ્ધિ ધીમી પડી શકે
ઉદાહરણ (2022-23)	મોંઘવારી 7.8% પર → રિપો રેટ 6.50% સુધી વધાર્યો OMO થી ₹2 લાખ કરોડ શોષાયા → CPI 5% નીચે આવી.

3. તટસ્થ નાણાકીય નીતિ

"સંતુલન જાળવો – ન વધારો, ન ઘટાડો."

"લક્ષણ"	"વિગત"
ઉદ્દેશ્ય	મોંઘવારી અને વૃદ્ધિ વચ્ચે સંતુલન
સ્થિતિ	જ્યારે અર્થતંત્ર સ્થિર હોય
સાધનો	• રેટમાં કોઈ ફેરફાર નહિ • લિક્વિડીટી સ્થિર રાખવી • OMO/MSF નો મર્યાદિત ઉપયોગ
અસર	• અર્થતંત્ર સ્થિર ગતિએ ચાલે
ઉદાહરણ	ઓક્ટોબર 2025 માં રેપો 6.50% પર સ્થિર, CPI 4.8% GDP 7% → "Natural stance"

* નાણાકીય નીતિના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો,

:- RBI ની નાણાકીય નીતિના મુખ્ય ધ્યેયો નીચે છે,

1) મોંઘવારી નિયંત્રણ :-
RBI નો પ્રાથમિક ધ્યેય 4% મોંઘવારી જાળવવા નો છે. જેની ±2% ટોલરન્સ છે. આ 2016 ના નાણાકીય નીતિ ફ્રેમવર્ક હેઠળ નક્કી થયું છે.

2) આર્થિક વૃદ્ધિ :-
GDP વૃદ્ધિને પ્રોત્સાહન આપવું, ખાસ કરીને નબળી વૃદ્ધિના સમયે.

નામ: પાયલ્ણ મનજી લીમા
સહી: M.B.Payal

(3) નાણાંકીય સ્થિરતા :—
બેંકોમાં મૂડીની પર્યાપ્તતા, લિક્વિડિટી અને નાણાકીય ક્ષેત્રનું જોખમ ઘટાડવું.

4) રોજગારી અને વિનિમય દર :—
રોજગારી વધારવી અને રૂપિયાના મૂલ્યને સ્થિર રાખવું.

* નાણાકીય નીતિના સાધનો :

• રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા તેની નાણાકીય નીતિને અમલમાં મૂકવા માટે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે. આ સાધનો દ્વારા RBI લિક્વિડિટી, વ્યાજ દરો અને બેંકોની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતાને નિયંત્રિત કરે છે.

1) પ્રત્યક્ષ સાધનો :—

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	અસર	ઉદાહરણ
રેપો રેટ	RBI બેંકોને ટૂંકા ગાળાની લોન આપે છે તેના પરનો વ્યાજ દર. બેંકો તેમની સિક્યો રીટીઝ RBIને ગીરવી મૂકે છે.	મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજ દરોનું નિર્ધારણ.	વધારો → લોન મોંઘી → ક્રેડિટ ઘટે → લોન સસ્તી → ક્રેડિટ વધે → વૃદ્ધિ વધે.	6.50% (ઓક્ટોબર 2025 માં અપનાવાયેલ)

નામ: પાયલ મનોજ ભીમા
ગ્રેડ: M.B. વિદ્યાલય

રિવર્સ રેપો રેટ	RBI બેંકો પાસેથી અતિરિક્ત નાણાં લે છે તેના પરનો વ્યાજ દર.	બજારમાંથી પૈસા શોષી લેવા	બેંકો RBI પૈસા જમા કરવા પ્રોત્સાહન → લિક્વિડિટી ઘટે.	6.25% (રેપો કરતા 0.25% ઓછો)
કેશ રિઝર્વ રેશિયો (CRR)	બેંકોએ તેમની જમા રકમનો ટકો RBI માં રોકડો જમા રાખવો.	બેંકો ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતા ઘટાડવી/વધારવી	વધારો → બેંકો પાસે ઓછા પૈસા → ક્રેડિટ ઘટે. ઘટાડો → વધુ ક્રેડિટ	4.50% (સ્થિર)
સ્ટેચ્યુટરી લિક્વિડિટી રેશિયો	બેંકોએ તેમની નેટ ડિમાન્ડ એન્ડ ટાઇમ લાયબિલીટી નો ટકો સરકારી બોન્ડ ગોલ્ડ વગેરે રાખવો	બેંકોની લિક્વિડિટી અને સરકારી ઉધારને નિયંત્રણ.	બેંકોને સુરક્ષિત અસ્ક્યામતોમાં રોકાણ કરાવે.	18.00%
માર્જિનલ સ્ટેન્ડિંગ ફેસિલિટી	બેંકો ઇમરજન્સીમાં રેપો રેટ + 0.25% પર RBI પાસેથી લોન લઇ શકે.	લિક્વિડિટી કટોકટીમાં મદદ.	બેંકોને અંતિમ ઉપાય આપે.	6.75%

2) પરોક્ષ સાધનો (Qualitative Tools)

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	ઉદાહરણ
ઓપન માર્કેટ ઓપરેશન્સ (OMO)	RBI સરકારી બોન્ડ્સ ખરીદી/વેચે છે.	બજારમાં લિક્વિડિટી વધારવી/ઘટાડવી.	ખરીદી → પૈસા બજારમાં → લિક્વિડિટી વધે. વેચાણ → પૈસા શોષાય → મોંઘવારી ઘટે.

માર્જિન રિક્વાયરમેન્ટ્સ	કેટલીક લોન પર ગીરવે મુકવાની રકમ વધારવી.	ચોક્કસ સેક્ટરોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી.	રિયલ એસ્ટેટમાં બબલ હોય તો માર્જિન વધારો.
મોરલ સ્યુએશન	RBI બેંકોને સલાહ/દબાણ આપે છે.	નીતિનું પાલન કરવું.	"કૃષિ ક્ષેત્રને વધુ લોન આપો."
ક્રેડિટ રેશનિંગ	RBI ચોક્કસ સેક્ટરો માટે ક્રેડિટ મર્યાદા નક્કી કરે.	અનાવશ્યક ક્ષેત્રોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી.	લક્ઝરી કાર લોન પર મર્યાદા.

(3) અન્ય મહત્વના સાધનો

સાધન	વર્ણન	ઉપયોગ
લિક્વિડિટી એડજસ્ટમેન્ટ ફેસિલિટી	રિપો + રિવર્સ રિપોનું સંયોજન	રોજની લિક્વિડિટી નિયંત્રણ
ટર્મ રિપો ઓપરેશન્સ	7, 14, 28 દિવસની લોન	મધ્યમ ગાળાની લિક્વિડિટી
વેરિયેબલ રેટ રિપો. (VRR)	ચલ વ્યાજ દર સાથે રિપો.	લિક્વિડિટી શોષણ.

* મોનેટરી પોલિસી કમિટી (MPC)

• રચના :— ગવર્નર, ડેપ્યુટી ગવર્નર અને 4 નિષ્ણાતો

• બેઠકો :— વર્ષમાં 6 વખત, જેમાં નાણાકીય નીતિના રિઝોલ્યુશન

પર મતદાન થાય છે,

• અંદાજિત નિર્ણય પ્રક્રિયા :- મોંઘવારી ઇન્ફ્લેશન ટાર્ગેટિંગ પર આધારિત, જેમાં આર્થિક ડેટા વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે,

• સુપરશુદ્ધિ :- 2025 સુધીમાં, MPC ની બેઠકોમાં મોંઘવારી અને વૈશ્વિક અસરો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું છે.

* નાણાકીય નીતિની વિવિધ અસરો :-

→ નાણાકીય નીતિ એ કેન્દ્રીય બેંક દ્વારા અપનાવવામાં આવતી નીતિ છે. જેમાં પૈસાના પુરવઠા, વ્યાજદર અને ક્રેડિટના પ્રવાહને નિયંત્રિત કરીને અર્થતંત્રને પ્રભાવિત કરવામાં આવે છે. તેની અર્થતંત્ર પરની મુખ્ય અસરો નીચે મુજબ છે :-

(1) આર્થિક વૃદ્ધિ :-

→ વિસ્તરણકારી નીતિ :- વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાનો પુરવઠો વધારીને રોકાણ અને ખર્ચ વધે છે, જેનાથી GDP વૃદ્ધિ થાય છે.

→ સંકોચનકારી નીતિ :- વ્યાજદર વધારીને ખર્ચ અને રોકાણ ઘટાડે છે, જે વૃદ્ધિ ધીમી પાડી શકે છે.

(૨) ફુગાવો :-

--> નીચા વ્યાજદરથી માંગ વધે છે, જેનાથી ફુગાવો વધી શકે છે.
--> ઊંચા વ્યાજદરથી માંગ ઘટે છે, જે ફુગાવાને નિયંત્રણમાં રાખે છે.

(૩) બેરોજગારી :-

-> વિસ્તરણકારી નીતિથી વ્યવસાયો વધુ રોકાણ કરે છે, જેનાથી નોકરીઓ વધે છે અને બેરોજગારી ઘટે છે.
-> સંકોચનકારી નીતિથી રોકાણ ઘટે છે, જે બેરોજગારી વધારી શકાય છે.

(૪) વિનિમય દર :-

-> ઊંચા વ્યાજદરથી વિદેશી મૂડી આકર્ષાય છે, જેનાથી રૂપિયો મજબૂત થાય છે.
-> નીચા વ્યાજદરથી મૂડી બહાર વહે છે, જે રૂપિયાને નબળો પાડે છે.

(૫) રોકાણ અને બચત :-

-> નીચા વ્યાજદર લોન સસ્તી થાય છે, જે રોકાણને પ્રોત્સાહન આપે છે.
-> ઊંચા વ્યાજદરમાં બચત વધે છે, પરંતુ રોકાણ ઘટે છે.

(6) બેંકિંગ અને નાણાકીય સ્થિરતા :-

→ CRR, SLR જેવા સાધનોથી બેંકોની લિક્વિડીટી નિયંત્રિત થાય છે.

→ અતિ વિસ્તરણથી નાણાકીય અસ્થિરતા થઈ શકે છે.

* નાણાંકીય નીતિની સામાન્ય લોકો પરની અસર

અસરનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતિ	સંકોચનકારી નીતિ
લોન અને EMI	હોમ/કાર લોન સસ્તી → EMI ઘટે	EMI વધે → બોજો વધે
બચત અને FD	બચત ખાતા/FD પર વ્યાજ ઘટે → બચતનું વળતર ઓછું	FD પર વ્યાજ વધે → વરિષ્ઠ નાગરિકોને ફાયદો
ખર્ચ અને ખરીદી	સસ્તી લોન → કાર, ઘર, મોબાઈલની ખરીદી વધે	મોંઘી લોન → ખર્ચ ઘટે, બજેટ બગડે
નોકરી અને આવક	વ્યવસાય વધે → નોકરી તકો વધે, પગાર વધારો	મંદી → છટણી, પગાર ફ્રીઝ
ફુગાવો અને કિંમતો	વસ્તુઓ મોંઘી → દાળ, શાકભાજીના ભાવ વધે	કિંમતો ઘટે → બજારમાં રાહત
શેરબજાર/મ્યુચ્યુઅલ ફંડ	રોકાણ વધે → બજાર ઉછાળે	રોકાણ ઘટે → બજાર ઘટે

* નાણાંકીય નીતિની વેપારીઓ પરની અસરો :-

નામ: પાયલ મનજી ભીમા
સ્ડી : M.B.વિદ્યાલય

અસરનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતિ	સંકોચનકારી નીતિ
સ્ટોક માર્કેટ	લોન સસ્તી → કોર્પોરેટ નફો વધે → બુલ માર્કેટ	લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે → બેર માર્કેટ
કોમોડિટી	નીચા રેટ → ગોલ્ડમાં રોકાણ વધે; ક્રૂડ માંગ વધે	ઊંચા રેટ → ગોલ્ડ ઘટે; ક્રૂડ માંગ ઘટે
ફોરેક્સ	રૂપિયો નબળો → એક્સપોર્ટરને ફાયદો; ઇમ્પોર્ટરને નુકસાન	રૂપિયો મજબૂત → ઇમ્પોર્ટરને ફાયદો; એક્સપોર્ટરને નુકસાન
બોન્ડ/ડેટ માર્કેટ	બોન્ડ યીલ્ડ ઘટે → બોન્ડ કિંમતો વધે	યીલ્ડ વધે → બોન્ડ કિંમતો ઘટે
વોલેટિલિટી	ઓછી અનિશ્ચિતતા → લો વોલેટિલિટી	ઊંચી અનિશ્ચિતતા → હાઈ વોલેટિલિટી

* નાણાંકીય નીતિની આયાત અને નિકાસકારો પરની અસરો.

1) **વિનિમય દર પર અસર :-**

- વિસ્તરણકારી નીતિ -
  → વિદેશી મૂડી બહાર વહે છે, જેની સ્થાનિક કરન્સી નબળી પડે છે.
  → નિકાસકારો માટે; નિકાસ સસ્તી થાય છે, વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા વધે છે → નિકાસ વધે, નફો વધે.
  → આયાતકારો માટે; આયાત મોંઘી થાય છે → ખર્ચ વધે, માર્જિન ઘટે અથવા આયાત ઘટે.

- સંકોચનકારી નીતિ -
  → વિદેશી મૂડી આકર્ષાય છે, જેનાથી કરન્સી મજબૂત થાય છે.

નામ: પાયલ મનજી ભીમા
સહી: M.B. Payal

→ નિકાસકારો માટે; નિકાસ મોંઘી થાય, વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા ઘટે → નિકાસ ઘટે, નફો ઘટે.

→ આયાતકારો માટે; આયાત સસ્તી થાય છે → ખર્ચ ઘટે, માર્જિન વધે.

2) માંગ અને ફુગાવો પર અસર

★ વિસ્તરણકારી નીતિ :— અર્થતંત્રમાં માંગ વધે છે, જેનાથી સ્થાનિક વસ્તુઓની માંગ વધે → આયાત વધી શકે. પરંતુ ફુગાવો વધે તો નિકાસકારોના ખર્ચા વધે.

★ સંકોચનકારી નીતિ :— માંગ ઘટે → આયાત ઘટે. ફુગાવો નિયંત્રણમાં રહે તો નિકાસકારોને સ્થિર કિંમતોનો લાભ છે.

3) ક્રેડિટ અને રોકાણ પર અસર

• નીચા વ્યાજદરથી લોન સસ્તી થાય છે → નિકાસકારો અને આયાતકારો લોન વ્યવસાય વિસ્તારી શકે, પરંતુ વિનિમય દરની અસર વધુ પ્રબળ હોય છે.

• ઊંચા વ્યાજદરથી ક્રેડિટ મોંઘું થાય છે → વ્યવસાયોના વિસ્તારમાં અડચણ, જે આયાત-નિકાસને અસર કરે છે.